

9:323.2 (сч7.74) 7.1848

Причинки до історії 1848 р.

Подав *Др. Іван Франко.*

І. Мартові дні 19—25.

Подані даліше причинки оперті на виписках із родинного архіва Федоровичів у Вікні, скалатського пов., головню на виписках із дневників Івана Федоровича, тоді посесора Грималова, що був власністю Антима Нікоровича, який проживав у ту пору у Львові, і з листів до тогож Івана Федоровича, писаних ріжними людьми, а головню його шкільним товаришем і приятелем, а пізнійше його офіціалістом, Олександром Гіцкевичем. Ті листи і виписки із дневника Федоровича в звязку з деякими иншими, писаними і друкованими документами, які тут будуть наведені, дають інтересний і немаловажний причинок до історії того бурливого року і до псіхольотії тої переломової епохи. Спеціально для Івана Федоровича рік 1848-ий був епохальною добою в його житю. Ще перед кількома роками вбогий властитель маленьких подільських сіл, Білітівки і Лежанівки, він після 1846 р. обнявши аренду Грималова, наслідком щасливої констеляції доробив ся значного капіталу і був вибраний послом до першої австрійської Державної Ради, у якій серед многочисленної і ріжномастної галицько-буковинської делегатації відіграв визначну ролю і одною своєю промовою причинив ся до рішення одной спеціальної справи із безлічи справ, злучених із знесенем панщини, рішення на око зовсім справедливого, яке одначе пізнійше для відносин Галичини мало мати дуже фатальне зна-

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 11- 34023

Ф/П-776

1-058 к.срр.

чіне. Маю тут на думці його промову із д. 18 жовтня в справі галицької пропінатії.

Листи до Федоровича писані по часті німецькою, а переважно польською мовою; для єдності викладу подаємо їх у руській мові, доповняючи прогалини між поодинокими листами записками з дневника або увагами з інших жерел. Дневник писаний по часті по німецьки, по часті по польськи.

Під днем 1 марта 1848 р. Іван Федорович вписує в своїм дневнику ось які інтересні слова, які цитуємо в німецькій мові:

„Ich war den Tag sehr bange, sehr unruhig wegen der Tarnopoler dummen Geschichte. Es ist mein Temperament derart, dass sich Niedergeschlagenheit meiner ganzen Natur bemächtigt, wenn ich mir bewusst bin, gefehlt zu haben. Aber ich ermahnte mich, weil ich im Grunde nichts übel getan hatte. Dann las ich am Abend den Vicar of Wackefield, — es ist das erhabenste, das schönste, was ich las, es führte mich zu Gott zurück, von dem ich längere Zeit etwas ferner blieb. Ich betete weniger, war zuviel mit Arbeit beschäftigt und vernachlässigte das, was allein die Quelle wahren Glückes ist. Ich bin ruhig“.

Яка була та тернопільська „dumme Geschichte“, для нас байдуже, але сама записка дуже характерно вводить нас у ту атмосферу нервового розхвилювання і напруження, що характеризує перші дні марта 1848 р. По хвиливім знесиленю, зазначенім у дневнику, він віднаходить спокій у релігійнім почуттю, розбудженім лектурою модної тоді повісти Гольдеміта, яка, кажучи мимоходом, у 1852 р. була перероблена на нашу мову і наші обичаї Богданом Дідицьким і друкована зразу в Зорі Галицькій, а потім окремою книжкою п. з. Отець Ігнатій.

Дня 4 марта пише до Федоровича Олександр Гіцкевич зі Львова першу відомість про парижські події з кінця лютого:

„В Парижі по допесенях газет вибухла революція. Король абдікував і схоронив ся з сімєю до Англії. Гізо мав згинуті і оголошено республіку. Коли б тільки ті події не навели повних нещастя на нашу так многими вже ударами пригноблену країну“.

Вість того листу про смерть Гізо була неправдива. Яке вражінє зробили вісти про париські події на Федоровича в першій хвилі, не знаємо. Дня 8 марта писав до нього із Кошиць у північній Угорщині знайомий Желеский, що служив там при війську:

„З огляду на великоісторичні і страшні події, що власне стали ся

в Парижі, було би занадто претенсiонально говорити про себе i свої дрібні пригоди. У горах така нужда, що навіть не можна було дістати хліба. Ми здибали там скрізь крайню бідність, на пів опущені i вимерлі села, тай тепер іще тиф пориває тут i де гине багато, багато жертв. Прийдуть тепер i для нас дуже поважні випадки. На мій особистий погляд панованє пера на тепер скінчене, а починає ся апеляція до меча. Як жовняр я бажаю війни з цілої душі, але бажав би виступити проти зовнішнього ворога. Тільки не дай Боже ніякої внутрішньої війни“.

Під впливом таких листів Федорович 11 марта записує в своїм дневнику ось що:

„Події в Парижі отуманили мене зразу, але по дозрілій розвазі уважаю їх дуже природними i спокійно дожидаю всего. Хто розуміє історію, знає, що вона мусить сповняти свою течію. Але скільки жертв упаде там! Переходячи до мене самого, знаходжу щось чудесне, порівнюючи дати дневника, особливо дату з жовтня 1847 р. i 1 січня 1848 р. Чи була се якась *Pythia prophetica*? i чи Бог учинив усе, щоб мені ще дати час борбою i терпінєм спокутувати свої хиби i піднести ся? Wunderbar!“

Мої виписки з Федоровичевого дневника не дають мені можности сконтролювати ті дати i доконані в них події, правдоподібно з обсягу його родинного життя, та про те виписка характеризує вдачу автора, склонну до аналізу власної душі з виразним відтінком містицизму.

Від дня 19 марта іде ряд просторих листів Гіцкевича про події у Львові. В листі з 19 марта читаємо:

„Випадки наступають по собі мов буря. Мусите вже певно знати про революцію у Відні, про обіцяну конституцію, свободу печати, уоружене міщан i студентів як народньої гвардії i розброєня війська. Сьогодні у нас в редакції „*Dziennika Mód*“ у Кульчицкого підписують усі без різниці ставів, князі, графи, шляхта, міщани, академіки, Жиди i що жне адрес до уряду про заведенє польського язика в школах i урядах, зовсім окремої адміністрації для Галичини, знесеня панщини, якої шляхта зрікаєть ся добровільно з удовою, аби тягарі, що випливають із панщиняних відносин, були також знесені, зрівняня всіх верстов суспільности супроти закона, явности судівництва i судів присяжних, репрезентації всіх ставів, ревізії конституції провінціальної i безпроволочного скликаня станового сойму, повної амнесії для політичних в'язнів i уоруженя всіх міст для обезпекки краю. Богато людей всякого рода облягає каменицю Кульчицкого i тисне ся до підпису. Адрес читають голосно на улиці для здвигу народа. О шестій годині занесе його депутація на чолі

вібраного народа до губернатора. Вечером буде місто ілюміноване, може перший раз із власного наклону.

„В тій хвилі довідуємо ся, що амністія вже оголошена буде в'язням, і що зі Шпільберґа вже вертають. Вертаючи з обіду до дому, бачу кількатисячну юрбу народа перед каменицею Кульчицкого. Ян Добжанський, редактор „Dziennika Mód“, відчитує з балкону на весь голос адрес до уряду, поясняє кожний уступ, і за кожною точкою юрба кличе: Браво! Агітація, рух безмірний, по вулицях рої людей, поліція ані не показує ся, нечувані доси річи. Все доси спокійне, але за найменшим попихом може вибухнути буря. Бою ся, щоб вечером при ілюмінації не прийшло до чого. До підпису під адресом усе тисне ся раз-у-раз. Відюсь Марбург писав із Відня, що вже уоружений і робить службу. Галичани мали найбільше причинити ся до викликаня революції в Відні — видно в тім палець божий. Метерніх утік віддалений від уряду, його палата має бути знищена, в цісарськім бурґу всі вікна повибивані, Шенбрун спалений, кілька Галичан мало згинуті. Говорять тут також про революцію в самій Москві і навіть про заведенє там республіканського уряду. В чеській Празі мали також повстати розрухи, а так само і в Кракові“.

Слідуючого дня той сам Олександр Гіцкевич пише далі:

„La revolution fera la tour du monde“, виречене якимось Французом, починає справджувати ся. Так і у нас перша стадія революції минула вчора, слава Богу, без кровавого хресту і досить спокійно. Адрес, про який писав я вчора, обіймає кільканацять тисяч (мовлять, що 23.000) підписів людей різних клас, пола і віку — підписували навіть жінки і діти. Коло п'ятої години по полудни вибухла пожежа десь на Жовківськім, припадком чи навмисно підпалена для зроблення діверсії і відвернення уваги юрби, але се не багато зменшило зібрану юрбу, що чекала на похід депутації з адресом до губернатора. Коло 6-ої години безмірна маса людей усякого пола і клас залягла поблизькі шкарни коло помешканя губернатора, чекаючи на депутацію. Ся депутація, зложена з 20—30 осіб різних суспільних верстов, а власне шляхти, міщан, професорів академії і молодіжи, між иншими: Сапєга, Василевський, Стронський, кравець Кульчицкий і Громадзінський, літерати Добжанський і Держковський, адвокат Романович Петро, а мабуть також молодий Кароль Нікорович і багато инших, декотрі в чамарках, инші в фракках, а инші просто в сурдутах, навіть один Жид, ледво здужала проредити ся крізь натовп згромадженного народа, що витав її окриками радості і обсилав цвітами. В брамі губернаторського дому стояло кілька гренадирів з карабінами і не хотіли пропустити депутації; було би може прийшло до якої авантури, але сам Стадіон зійшов у низ, велів сторожі пропустити депутацію і приняв її дуже чемно. По хвили виступило кілька

з депутації на балкон губернаторського помешканя, звиваючи народ, аби заховав ся тихо і спокійно, бо тепер будуть читати губернаторови адресу. По якімось часі виступив губернатор з цілою депутацією на балкон; по голоснім привитаню настала тиша і потім промовив Стадіон:

„Ich habe die mir durch die Deputation vorgetragenen Wünsche des Volkes angenommen, und werde sie Se. Majestät vorlegen. Was die politischen Gefangenen anbelangt, so werden sie baldigst gegen Bürgschaft von zwei Stadtbürgern für einen jeden in Freiheit gesetzt. Was aber die Einführung der Nationalgarde anbelangt, so wird sogleich eine Kommission eingesetzt, um die Art der Einführung derselben zu beraten“.

Потім радісні окрики всеї маси: „Нехай живе, vivat Стадіон!“

Потім промовляло ще кілька з депутації, поручаючи порядок і спокій, і щоб розійти ся спокійно, а вечером підчас ілюмінації не робити ніяких вибриків. Смерком у всіх домах вікна освітлено, хоч не було на се ніякого наказу з поліції ані з магістрату. Жиди випереджували в тім християн і безмірно тим урадувані. Навіть публичні будинки, губернаторська палата, губернія, апеляція, форум (будинок суду) і т. н., а навіть поліція і кримінал були освітлені. Чи всім однаково ішла з серця та радість, особливо урядникам von draussen, можна було легко догадувати ся. В адресі була також точка, аби тільки краєвих горожан допускано до урядів. Якийсь час військо зібране задля алярму, вдареного на пожежу, стояло зібране на своїх становищах під оружжєм і гарматами виточені з запаленими льонтами, але ані з одного ані з другого боку не було ніякої зачіпки.

Овшім, перед гузарами, що їхали кінно, і перед піхотою здійснано шапки і витано їх віватами, а вони натомість салютували. Вечером постягано військо зі становищ. Рої гамірливого і веселого народа переходили вулицями придивляючи ся ілюмінації. Можна було часом бачити групи академіків, що вели ся понід боки з кількома молодими кадетами з війська. Все відбуло ся спокійно, без вибриків, хоч поліції нігде не було видно. Лише кілька вікон неосвітлених, між иншими одному катедральному канонікови, повибивали хлопята.

Василевський зараз вечером поїхав до всіх вязниць і ознаймив вязням, що завтра будуть свободні. Сьогодні рано комісія з депутації під проводом Саніги, зложена в інституті Осолінського, приймала тих горожан, що зголошували ся з порукою і видавала сертифікати для увязнених, а з ними горожани йшли до вязниць і брали вязнів із собою. Незлічені маси народа облягали вязниці, радісними окриками витали кожного вязня при його виході, а деяких навіть ношено на руках. Радісну співучасть у всіх верствах народа, навіть між Жидами, годі описати. На

бальконах і в вікнах сусідніх каменниць жінки з білими хустками в руках оплесками витали кожного в'язня; дуже багато видно було таких, що плакали з радісного зворушення, тай мені самому нерас сльози закрутили ся в очах. В'язнів майже видирали один одному, щоб узяти їх до свого дому. Потім рої народа веселого, балакучого, з розясненими обличчями спують ся раз-у-раз по улицах і по ринку.

Депутація зібрала ся знов у губернатора, щоб нарадити ся про формоване народньої гвардії. Дозволено на узброєне академіків під проводом Стропського. Шляхта має вписувати ся до гвардії у Салети, укінчені правники і адвокати у Петра Романовича, але против сего повстає опозиція і не хочуть його проводу, тому порішено вписувати ся у адвоката Сенковського, міщани у Кульчицького, а урядники мабуть у Сахера. Чути, що академіків мають уоружити насамперед. Оттим то і я мушу також ставити ся до ряду з карабіном. Конституція падає для всеї монархії, але яка — ще невідомо. Мальбургова одержала знов від Вілюся лист із Відня: там уже панує спокій, але академіки і міщани ще уоружені і держать усю сторожу. Акциза знесена. Тільки пролетарії допускають ся різних вибриків і рабунків, а в околиці Відня спалено кілька фабрик. Згибло лише трицять і кілька осіб із народа, а кілька-десять було ранених. З Поляків не згинув ніхто“.

Дальший лист того самого кореспондента із 22 марта оповідає так само живо і докладно події дальших днів:

„По двох днях радости, про яку не можу Вам дати докладного висловлення, настала хвиля великого побоювання і неспокою. В понеділок 20 с. м., коли випущено в'язнів, була загальна, неописана радість. Вечером знов по цілїм Львові всі доми, навіть урядові, були освітлені без ніякого попереднього наказу. Юрби щасливого люду з розрадуваними обличчями видно було по всіх улицах. У вівторок відправлено в Домініканським костелі поминальне богослуженє з музикою і з виставленим катафальком за погиблих у повстаню Віденців. Костел не міг помістити нагромаджененого народа. Цілий здвиг стояв перед костелом. Відділ війська з віденського полку „Deutschmeister“, який без оружа був на тім богослуженю з офіцерами, витано грімкими віватами і обсипувано цвітами. Велика сила народу залягала ринок і головніші вулиці. Кілька брик оружа привезено до університету для уоруженя академіків. Прибув сюди також губернатор, велів відчитати, чи може сам відчитав академікам роту присяги, що оружа не ужиють, лише на візване командантів для оборони порядку, а також будуть вірні цісарю австрійському, конституційному королеви галицькому. Молодіж жадала, щоб замісь „галицькому“ сказав „польському“, на що Стадіон згодив ся і вимовив „polskiemu“. На се повстав радісний окрик із тисячі уст: „Niech żyje!“

який переходячи зараз до маси народа, що залягала всю краківську вулицю і ринок, був з найбільшим захватом повторений тисячами уст. Добжанський, несений молодіжю на плечах, в екстазі зближений до божевілья кликав: „Polska cała w dawnych granicach zostanie przywróconą!“, а народ в найбільшій екстазі кричав „Vivat!“ Була хвиля неможлива до опису. Я бачив людей, не молодих і не запальних, що видавали ся мені немов у стані божевілья. Зараз потім Добжанський зомлів і його занесено до одного дому. По хвилі показав ся знов на вулиці і промовляв до народа, щоб не розходив ся, поки не одержить оружя, якого губернатор не хотів дозволити давати нікому крім університетської молодіжи.

В тім самім часі утворив ся комітет, зложений із сорок осіб різних станів, і розпочав наради в ратушевій салі. Вислав депутацію до Стадіона з повідомленем про своє уконститууване і мету, для якої завязав ся, а власне, аби бути посередником між урядом і народом і впливати на його заспокоєне серед теперішніх обставин. Губернатор не признав сего комітету, завязаного без попереднього дозволу, уважаючи його за нельояльний і неконституційний, і просив, аби розвязав ся і не розпочинав свого діланя. Вислано другу депутацію з лона комітету з представленем, що обставини неминуче домагають ся існування такого комітету, бо народ насильно домагає ся узброєня, і загрожує небезпека, що в разі недозволу з боку уряду на те жадане може прийти до розливу крови і розрухів, за що губернатор напевно не схоче прийняти на себе одвічальности. Ся друга депутація вернула з тою самою відповідю як і перша з тим додатком, що губернатор прийде сам до комітету. І справді прийшов незабаром і повторив те саме, що сказав депутації, визнаючи, щоб комітет розвязав ся, що й учинено. Рівночасно губернатор обіцяв, що сам заведе такий комітет, коли признає його потребу.

Тимчасом маса народа на ринку і вулицях не уступала, дожидаючи оружя. Обуренє дійшло до найвисшого степеня. Якийсь очайдух — дехто мовив, що сам Добжанський — віззав жовнірів на головнім одваху, аби зложили оружє. Так само мав він говорити і губернаторови, аби велів розброїти військо, бо инакше прийде до розливу крови. Говорять, що Добжанський справді був учора божевільний, і се дуже подібне до правди, бо сей чоловік від трьох днів майже не відпочив у своїм агітаційнім діланю, так, що його фізичні і духові сили мусіли дійти до найвисшого напруження. Сьогодні говорять, що лежить небезпечно хорий. Майже в такий самій екстазі бачив я також маршалка Василевського.

Се грізне заворушенє народа було причиною, що все військо о 2-ій годині пополудни виступило під оружєм на означених становищах. Виточено гармати і набивано на очах народа оружє острыми ладунками. Зро-

бився страшний переполюх у місті, склепи позамикано, але народ не дуже розходився. Юрби по ринку і головних вулицях валили сюди й туди, ніхто не розгоняв їх, тільки академіки просьбою і намовами уговорювали людей, щоб розходилися. Найбільше боялися того, аби де не прийшло до бійки, бо се напевно дало би було привід до борби і розливу крови.

Вечером усе місто мало воєнний вигляд. Скрізь військо, на ринку піхота і кінниця, дві гармати виточені і вимірені до вулиць Галицької і Краківської. Довкола властивого міста скрізь військо з гарматами, коло арсеналу численний відділ, густі ведети і форпости, та про те нігде ані словом ані вчинком не задержувалося прохожих. Численні патрулі академіків з карабінами переходили в різних напрямках, упоминали людей, аби розходилися, а за ними знов у деяких віддаленнях військові патрулі, очевидно для контролі. Скрізь ходили тривожні вісти, буцім то ремеснична молодіж хоче напасти на академіків і відібрати їм зброю; із деяких груп чути було навіть погрози. Академіки були в величезній остраху і заклопотані, як собі поступити на випадок, коли б їх напала челядь. Та, Богу дякувати, до того не прийшло і ніч минула спокійно.

День 22 сего місяця минув спокійно без особливих випадків. Рух на вулицях був менший задля дождливої пори. Появилися оповіщення губернатора і поліції, якими заборонено носити зброю тим, що не належали до зорганізованої гвардії, бо в вівторок видно було дуже багато людей при шаблях. Заборонено було також збиратися купами і промовляти до народу, а тим, що були незамешкані у Львові, наказано повиїжджати до 24 години. Губернатор зав'язав комітет для формування народної гвардії, але на основі посідання і інтелігенції. Сей комітет складається з полковника Бордоля, надворного радника Етмєра, губерніяльного радника Голуховського, іменованого рівночасно президентом магістрату на місце усуненого в сих днях Феєтенберга, далі з Адамського, купця Мізеса і князя Сапіги. Обік сего зав'язаний губернатором инший комітет для посередництва між урядом і публікою із 12-и членів (лякерник Бочковский, Казимир Дідушицький, адюнкт філософії Стронський, книгар Міліковский, купець Мізєс, Смолька, Шайноха, Сапєга, Людвік Скинський, Фльоріан Зінгер і адвокат Вільчинський). Сей комітет однак не має назви комітету і не має публичного характеру, а тільки повинен на письмі предкладати губернаторові бажання публіки і свої проєкти.

Багато із обивателів (поміщиків), що пробувають у Львові, веліли вже оголошувати своїм підданим подарунок панщини і фактично вже відтепер не домагатися від підданих ані панщини ані ніяких инших повинностей. Переважна опінія промовляє за тим, аби се оголошене виконати як найспішніше. Запитував я в тій справі пана Антима (Нікоровича,

власителя Грималова), чи не велить Тобі переслати яку інструкцію в сій справі. Сказав мені написати Тобі, щоб ти вчинив так, як признаєш відповідним для теперішніх тамошніх відносин. Швидко має Тобі сам написати про той предмет. Що до принципу, не сперечаєся і признає його неминуче. В Тарнові на відомість про львівські події повстало також заворушення. Вся людність облягла циркул, домагаючи ся оголошеня конституції. Богато речників промовляло до народа, пригадуючи різню 1846 р. і толкуючи, через кого і в якій цілі була викликана. Староста велів скликати вїтїв з поблизьких сіл і казав їм присягти на вірність; вїтїти не хотїли мовлячи, що в 1846 р. їх ошукано і вони не вірять ні-яким обіцянкам. Тодї, кажуть, князь Сангушко виступив і оголосив, що дарує панщину всім своїм підданим. Се зробило величезне вражїне на людий; падали до ніг і перепрошували за давні проступки. Подібні рухи мали стати ся в Перемишлї і інших місцях. Про виступи хлопів проти шляхти нігде доси не чути.

В Берліні мала випасти величезна боротьба народа з військом; дуже багато з обох боків полягло, нарештї війсьско перейшло на сторону народа, король утік. Подібні вісти кружать про Варшаву та Росію, але певности про се нема, та в теперішнім часї се зовсім можливе, бож ми бачили вже стілько випадків, які день перед тим видавали ся зовсім неподібними до правди. Маємо також вісти, що в Познанї вибухло повстанє. У нас тут сьогодні, 23 с. м. спокійно, але Бог знає, чи на тім скінчить ся. З боку уряду видно найбільшу обережність, усе держить ся на поготові. Вчора арештовано кілька осіб, між иншими Дзержковського, що в неприсутности Добжаньского проводив розвязаному комітетови, і Земляковського, члена тогож комітету; наслідком представлень учинених губернаторови, що се може викликати якусь бурю, їх по кількох годинах випущено. Організація гвардії народньої поступає, але дуже помалу, як сего й можна надїятися по членах, що входять у склад організаційного комітету. Се викликає живе незадоволенє“.

Сей нарис подїй остатніх днів марта 1848 р. закінчимо випискою із дневника Івана Федоровича під д. 25 марта, отже правдоподібно по прочитаню висше наведених листів. Подаємо сю виписку в мові оригіналу:

„Das Stadium, in welchem wir leben, ist schrecklich. Ein ewiges Schwanken zwischen Sein und Vernichtung, zwischen Aufklärung und Vandalismus. Vielleicht lässt die Natur einen solchen Zustand eintreten, um die Seele auch in diesem Stadium abzuhärten, alle die Tausend Foltern der Lage fest tragen zu lernen. Wer alles verlieren kann, kann nichts lieben“.

Півтора місяця пізніше сей зрезитований настрій змінив ся значно. Дн. 4 мая Федорович пише в своїм дневнику:

„Gott hält Gericht mit Europa. Die Zeiten sind voll Ernst, ich als kleines Atom des Ganzen muss wohl das Loss des Ganzen teilen, aber mein Geist ist sich seiner bewusst. Ich werde die Gesetze meines Seins, die ewigen Gesetze der Natur studiren, und gibt mir Gott die Gnade eines Berufes würdig zu sein, wählt Er mich zu seinem Werkzeug, dann, aber erst dann werde ich handeln“.

Випадки слідуючих місяців винесли Івана Федоровича на широке поле публичної діяльності. Він був вибраний послом до першої, конституційної Державної Ради, і здужав визначити ся в бурливих дискусіях тої Ради не одним смілим, удатним виступом. Автор памфлета „Reichstags-Gallerie. Geschriebene Porträts der hervorragendsten Deputirten des ersten oesterreichischen Reichstages. Wien 1849“ не поминув і Федоровича. Читаємо там ось що:

„Fedorowicz, Deputirter für Tarnopol, Linke. Elementar-Feuergeist — eine ursprüngliche Natur — voll gesunden, natürlichen und richtigen Instinktes. Fedorowicz denkt nicht viel, erwägt nicht viel und nicht lange, er ist schnell, kurz, bündig, aber meistens auch treffend. Er hält keine Reden, sondern macht nur Bemerkungen, aber diese Bemerkungen sind oft kostbare Randglossen, die in einigen Worten einen Schatz von Urteil und Scharfsinn bergen. Wer erinnert sich nicht auf ihn aus den Oktobertagen? Seine Ansichten wurden meistens mit Zuruf aufgenommen, weil sie meistens einen Lichtgedanken, eine Lösung in den verwirrten Knäuel warfen. Das Parlament könnte wahrlich mehrere solche Charaktere — nicht Talente, Charaktere sagen wir — wie Fedorowicz trefflich benötigen. Er ist eine glückliche Mischung von Scharfsinn, Gemüt und Energie, der nur der entsprechende Grad von Angeeignetem mangelt. Die Originalität ist zu vorherrschend bei ihm und ist der Grund, warum sein Wirken weniger organisierend ist“.

В бурливих днях жовтня 1848 р., із яких не маємо детальних записок дневника Федоровича, а тільки масу дрібних і для нас нічого не значучих, очевидно для пізнішої памяти писаних нотаток, уриваних фраз, назв людей і місцевостей, у тих страшних днях, коли підчас облоги і бомбардування Відня, весь час, день і ніч відбували ся засідання Ради Державної, були моменти, коли Федоровичови могло здавати ся, що до нього прийде покликане на якесь високе, може рішаче становище.

Не написав про се пізнійше нічого докладнійше. Було щось у його натурі, що заставило його прогавити рішучий момент. Покликане не прийшло. З унадком Відня Раду Державну відрочено і перенесено до Кромержа. Федорович не поїхав уже туди, хоч мандату не зложив. Друга двадцятилітня половина його життя була присвячена сільському господарству, обивательському життю і його обов'язкам і праці над більшим, оригінальним твором філософічно-етичного змісту, з якого лишило ся багато копій у різних перерібках, але якого не довів до ніякої цілості. Сильним умом він збагнув основну ідею новочасної науки, ідею розвою природи, але ступінь освіти, який дала йому школа й ідеалістична гетеліянська філософія школи Голуховського, заставили його витрачувати силу на більше менше дотепні і гладко шліфовані афоризми і сільогізми; справді новочасний, науковий дослід на підставі збирання, групування і аналізування фактів лишив ся йому недоступний. Доробив ся значного маєтку, взірцево веденого і необдовженого; до Білітівки і Лежанівки докупив Вікно і Клебанівку для свого брата Аріяна. Умер 1870 р. нагло на польованю, напивши ся зимної води і тільки завдяки нерадивості грималівського крайсфізика, що заздальгідь не пустив йому крови.

II. Події з цвітня і мая.

Для дальших подій 1848 р. кореспонденція Івана Федоровича дає значно скупійший матеріал. І тут листи Олександра Гіцкевича дають найбільше деталів, та обік нього виступають інші кореспонденти, із яких листів подаємо у відповідних місцях ширші або менші виписки. Просторійше представлене тих подій, особливо з цвітня 1848 р. диви в праці Івана Заневича (Остапа Терлецького) п. з. „Літературні стремління галицьких Русинів від 1772—1872 р.“, Жите і Слово т. III, ст. 106—110, 274—285 і 430—461.

В горячу атмосферу оживлених спорів серед польської інтелігенції, особливо у Львові, в справі знесеня, а зглядно дарованя панщини, що заповняє останні дні марта і весь цвітень аж до несподівано оголошеного д. 3 мая цісарського патенту Фердинанда з д. 21 цвітня, вводить нас лист Тадея Василевського, тодішнього маршалка Станового Сейму, до Івана Федоровича, датований д. 3 цвітня.

„Головна наша задача в теперішню хвилю — погодити ся з народом. Стоять тому на заваді дві перешкоди: з одного боку чути, що деякі циркулові уряди і поодинокі урядники не перестають баламутити хлопів і сїяти недовіре проти панів, а з другого боку бувають і між нами такі, що раді б заховати і увіковічнити і панщину і низкі поклони хлопів і бука. Збираєть ся тут у Львові котерія, яку „Dziennik Mód“ із 1 с. м. дотепно назвав „Торговицькою конфедерацією“; навіть імена фігурують ті самі: Ржевуский, Потоцкий жонатий з Браніцькою. Не Тобі, дорогий Іване, треба вказувати, як маєш поступати; та коли такому, що пробуває в центральній точці краю, годить ся повідомити Тебе, чого домагаєть ся теперішня хвиля, то смію просити Тебе: а) щоб Ти працював над околичною шляхтою і старав ся наклонити її до постукування згідного з духом часу і потребою народа; б) коли циркуловий уряд перешкоджає нашому поєднанню з людом, присилай мені як найшвидше копії розпоряджень виданих після 19 марта і при тім докладні і безсумнівні факти, які науки людям дають розсилені урядники. Присилай їх в такій формі, щоб я Твій лист як автентик міг показати висшим властям; в) доповнивши чинности ad а) і забезпечивши ся так, аби по Твоім відвіді ніхто не міг її зіпсувати, приїзджай сюди (до Львова), щоб сполученими силами працювати проти „Торговицької конфедерації“.

Загальнійше розумє подій із цвітня подає лист Гіцкевича із д. 21 цвітня.

„Наше політичне жите розвиває ся щораз більше: маємо вже комітет під назвою Rada Narodowa з публичними нарадами в саді редутувій театрального будинку Скарбка, на якій утворене Стадіон дозволив нарешті по довгих наляганнях. Обсяг її ділання, що правда, кермувати і концентрувати публичну опінію і бути посередницею між урядом і народом. Але з часом вона розширить свою власть і вже тепер стає іноді в опозиції до уряду. І так пр. видала ся Рада, так само, як і наша депутація у Відні відозву, аби розписаний і скликаний урядом на 26 сего місяця сойм зовсім не згромадив ся з огляду на те, що через dokonані події він уже de facto розв'язаний, і задля того стояв би в суперечности з петицією із д. 19 марта і з другою петицією, поданою від депутації у Відні. Що правда, се не наказ, а тільки порада, подана соймовим членам, але думаю, що вони послухають її швидше як урядового наказу. Подібну відозву видала Rada Narodowa, аби в кожнім окрузі конституували ся філіяльні Ради окружні, які би зносили ся з Radą Narodową і висилали із свого лона по одному членови на засідання Rady Narodowej. Доси складає ся ся R. N. з двадцяти кількох членів, але майже день у день зміняє ся новоприбраними членами. Сьогодні ухвалено, аби всіх членів віденської депутації, скоро вернуть

із Відня, прийняти до Rady. На петицію, подану депутацією до цісаря, нема ще відповіді, бо міністер внутрішніх справ зажадав насамперед від Стадіона пояснень, яких сей іще не надіслав. В тій цілі, аби при-спішити у Стадіона ті пояснення, приїхали сьогодні три члени депутації з Відня, а решта лишить ся аж до видання революції; але для удержу-вання ненастанної комунікації з Віднем лишить ся там кілька членів на далі. Сама депутація вислала кількох членів до Пешту, щоб навязати зносини з Мадярами, а також до Праги. Також задумують відси вислати з Ради Народової депутацію кількох членів до Франкфурта, аби при загально-німецькім Соємі попірати інтерес привернення Польщі. Та сама R. N. видає під редакцією Добжанського дневник¹⁾, який містить відомости про діяльність Ради і інші політичні вісти. Про дозвіл формовання гвардій народових по містах, місточках і селах, а також про видану в тій справі урядову інструкцію знаєш уже напевно. Склад комісії організаційної, приписаний губерніяльним обіжником, не задовольняє, бо полишає великий вплив на організоване гвардій окружним урядникам. R. N. домагала ся у Стадіона зміни того обіжника як негідного з міністеріяльною інструкцією, виданою в тій справі. Стадіон не дав доси рішучої відповіді, але напевно прихилить ся, бо беруть ся до нього остро і грозять заскарженем до Відня. Обіцяв також губернатор, що усеує урядників, які бунтують і баламутять народ, скоро тільки буде доказано фактом, що котрийсь із них поступає нелегально. Всяка урядова діяльність висланих на села урядників має відбувати ся в присутности властителя села або його заступника. Жандармів обіцяв знести в як найкоротшім часі. Еміграція з Франції прибуває сюди цілими гуртами; є вже багато емігрантів у Львові, а сподівають ся їх іще більше; роблять для них різні складки і жертви і збирають оферти приймаючи їх до домів⁴.

Отся революційна іділля була досить неприємно перервана неприємним інцидентом. Д. 22 цвітня пише Олександр Гіцкевич до Івана Федоровича:

„Зрада, ганебна зрада! Уряд видав патент, в яким оголошує із свого боку знесене панщини від д. 15 мая з винагородою властителів через уряд. Сей ганебний підступ конституційного уряду викликав тут у всіх найбільше обуренє. В—ний Антим велить написати Тобі, щоб Ти як найспішніше оголосив його іменем дарованє панщини без проволочки, щоб упередити урядове оголошенє. До сеї думки старай ся прихилити всіх сусідів. Сьогодні пополудни довідали ся ми про сей ганебний під-

¹⁾ Сей дневник зразу мав титул Rada Narodowa. Перше число вийшло 19 марта, а до кінця мая вийшло всіх 30 чисел. Від 1 червня почала та сама часопись виходити під титулом „Gazeta Narodowa“ починаючи числом 31.

ступ — патенти вже надруковані. Сьогодні о 5-ій іде численна депутація до Стадіона, аби здержав публікацію того патенту, а незабаром певно і до Відня з протестом против сього зрадливого й найнезаконнішого поступка. Обрій чим раз більше захмарюєть ся. Бог знає, що буде з нами наслідком того зрадливого поступування. В усякім разі вина не буде тяжити на нас“.

Сей лист характеризує горячий настрій львівських революційних ідеалістів, які добровільним дарованем панщини думали відразу позискати народню масу для оружного виступлення до відбудованя Польщі, а рівночасно просьбами і погрозами обезоружити уряд. Іван Федорович не поділяв того сантвінічного настрою і не оголосив дарованя панщини ані в своїх мастьках, ані іменем Антима Нікоровича в Грималові, хоча без сумніву сприяв думці увільнення селян від панщизняного ярма. Інші поміщики, особливо подільські, дивили ся на справу далеко скептичніше. Як зразок такого скептика маємо лист А. Розвадовського із Турівки, скалатського повіту, до Івана Федоровича, писаний дня 27 цвітня:

„Чимось иншим заняті були мої думки, коли Ти в Тернополі при нашім розїзді говорив мені про свій проєкт що до панщини. Ся матерія так мені обридла, що мені не хотіло ся розмовляти про неї. Оттим то тепер поспішаю виявити Тобі взаїмно свою думку в сій справі. Ти сказав, що зносячи панщину уложиш ся так, аби тобі єю саму скількість днів відробляли за гроші. На мій погляд се буде все таки примусова робота, яка по знесеню панщини не повинна мати місця. Тому я не піду за Твоїм прикладом і держачи ся свого переконання буду старати ся, аби громада сама прийшла до мене з просьбою, а инакше панщини не знесу, хоч би зробили се всі инші. Се занадто велика жертва, щоб мали приймати її з погордою, а коли раз відступлю панщину, то зроблю се безумовно, застерігаючи собі тільки сьогорічне живно“.

Не так поступив найблизший сусід Федоровича, барон Пельтенберг, власитель кількох сіл, положених в околиці Грималова, який справді велів своєму пленіпотентови Водірі оголосити підданям дароване панщини. Про сей акт маємо звістку в листі Красняньського, завідателя дібр Пельтенберґа до Івана Федоровича із 24 цвітня:

„Відповідно до порученя доношу: Громадам з Кута, Перекалця, Вікна, Красного, Ставок і Саджавок оголошено сьогодні о 3 пополудни безумовну даровизну панщини як добровільне зреченє з боку властителя Пельтенберґа. Сей акт виконав повновласник д. Водієра з повною оглядністю і розсудком, так що упередивши громади про визначену пору

і місце оголошення через окружних комісарів і виставивши його як potwierdжене даровизни панів, запобіг, надію ся, злим наслідкам, які би з цього могли виникнути для нас. Селяни прийняли той дар дуже добре з подякою і безсумнівним задоволенням, лише просили писаного документа, який обіцяно їм видати в найкоротшім часі. В Новосілці також даровано панщину; над усяке сподіване люд прийняв її добре, навіть із радісним запалом. В Раштівцях часть виявила недовіре, але більша часть була задоволена. Про совісність могой донесеня може ш. Пан бути переконаний, бо ніщо не обурює мене так, як укриване річний, некорисних для нас, подіктоване охотою бачити польські справи в рожевім світлі, або перекучуване фактів, подіктоване злбною нехітю до справи“.

Кореспонденція з мая досить убога. В цвітні Федорович якийсь час пробув у Львові; можливо, що був там і в маю. Се було мабуть причиною, що від Гіцкевича в тім місяці не було ані одного листа. Нотуємо тільки із листа згаданого вже А. Розвадовского із 2 мая інтересну звістку:

„Творить ся нова еміграція. Молодіж із Росії переходить через границі думаючи, що тут війна. Се мені не подобає ся“.

У зовсім нову сферу гімназіальної молодіжи і її тогочасного настрою вводить нас лист Кароля Нікоровича, сина Антима Нікоровича, із д. 8 мая, писаний, як сам зазначає, на годині релігії:

„Як то важко тепер висідіти в школі ті години, які вперед в нашім одностайнім житю не багато ріжнили ся від инших. Але тепер, коли що хвиля нові випадки, коли що година на иншім кінці світа паде трон, народи підносять ся, тисячні жертви за свободу світа падають під ударами доведених до розпуки прислужників тиранії, тепер година релігії або фільольотії, — се забійство часу, се терпінє. Ріжні новини доходять до нас. Італія освободила ся, і єсть надія, що Австріяки вже ніколи не надолужать своїх страт. Угорські емісарії заборонили угорським полкам воювати; граф Зічі віддав Венецію без опору; військо крім полку Кінского (Словаки) лишило ся в службі венецької республіки. В Медіоляві полк угорської кавалерії, італійська піхота і полеві гренадієри перейшли на італійський бік, і так завзято били ся з тамошніми австрійськими полками, що більша часть офіцерів з обох боків полягла. Для нас се добрі надії. Вся Німеччина підносить один окрик: „Зробити Польшу, бо вона одна охоронить Німців від російської переваги“. Пруський король заявив се явно, Познанщина дістає народні інституції. Полки з пруського війська і легія польська з еміграції мають піти на пруську службу. Той стан після „Nürnbergischer Korrespondenz“ має тревати аж до сполученя з Галичиною. У нас дожидають тої хвилі з великим спо-

коєм, а тим часом резонують і дерезонують так, що я певний, що тільки війна може нам повернути здоровий розум, і думаю, що будемо її мати, і навіть порядну з Москалями, про яких говорять, що вже стоять у Яссах. Організуємо ся тут досить помалу, та все таки се піде вже тепер, Богу дякувати, скорійше. Признаю ся, що не розумію, як могли такі люди, як Фредро, Красіцький, Сапега і стільки інших цілі два тижні дебатовати в таких часі про шапку червону або синю, про ладівницю з переду або з заду. Комендантом усеї гвардії буде генерал Залуский, який єсть уже тут; обняв коменду над тутешньою гвардією вчора і одержав від нас у петиції ось які точки: 1) Уоружене всего краю, т. є. обивателів і місточок, 2) Народові знаки, т. є. білий орел на шапці, бо на хоруговці вже нам дозволено, 3) Інструкторів з польського війська і військове уряджене, 4) Уоружене челядників з запорукою їх майстрів. Дасть Бог, що незабаром будемо в порядку“.

Кінчимо сей розділ випискою з листа Хенціньского з Раштовець із д. 25 мая, який характеризує загальний настрій на галицькім Поділлі при кінці того місяця.

„Вчорашнього дня говорив я з одним таким, що не любить бавити ся пустими новинками і має зносини з офіцерами і бюрократією. Оповідав мені, що боять ся розрухів не лише в Тернополі, але також у Львові. Був я й сам у Тернополі, але не чув нічого подібного, а так само вчорашні листи зі Львова запевняють про цілковитий супокій. Та про те рухи військ не перестають, чортківські гузари вертають до Тернополя, виразно задля того, що боять ся заворушень, які хіба самі бажать викликати, що не підлягає ніякому сумнівови. Наше умірковане доводить їх до розпуки, — нехай те саме умірковане доведе їх до згуби! Коли їдеш або посилаєш до Тернополя, маючи такий переважний голос у Раді, змилуй ся, упереді всіх, аби були як найповільніші, щоб не допустили до тріумфу тої гидри, яку не можучи побідити фізично, побідимо морально, коли будемо уникати всякого виступу. Нехай гине зі злости, нехай залле її власна її жовч. Представ Раді, що дароване панщини не встереже нас від року 1846. Здаєть ся, що 26 цвітня ті безличні знов умовили ся дразнити на всіх точках, але сей напад буде сильніший від попереднього. Отже треба як найбільшої опори в умірковану“.

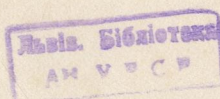
Побоювання Хенціньского що до якогось вибуху на сей раз не сповнили ся. З його письма варто піднести окремо той факт, що Іван Федорович від самого початку завязання окружної Ради Народової в Тернополі був її членом і займав у ній визначне і впливове становище.

III. Червень, Липень і Серпень. Вибори до Ради Державної.

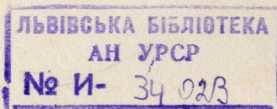
Перші конституційні вибори до Ради Державної в 1848 р. були явищем так незвичайним і несподіваним і дали такі несподівані результати, а в своїм перебігу досі ще так мало прояснені, що всякий, хоч би й як скромний причинок до їх прояснення кидає світло на цілість сеї важної історичної події, в якій у перше станули до рішучої боротьби ті головні сили й інтереси, які досі під тиском абсолютизму тільки потаємно могли проявляти ся, а в повній своїй силі визначили ся були тільки раз і тільки в деяких околицях Галичини елементарним вибухом 1846 р. Не маючи претенсії в отсїм розділі дати повний малюнок борб і акцій, хоч би в однім тільки Тернопільським окрузі, подаю тут тільки те, що сяк чи так писемно, в листах посторонніх осіб, чи у власних записках Івана Федоровича відбило ся в обсязі одного панського двора і одної громади. Що правда, листи, писані в тім часі до Івана Федоровича, кидають світло на далеко ширший терен, та се не хіба, а власне добра прикмета того, переважно інтимного матеріалу, бо він показує біжучі події, схоплені на лету, в живім освітленю ріжнородних, суспільних і політичних інтересів і ріжнородних темпераментів та переконань, і крім чисто історичного має також не малий психологічний інтерес.

Під датою 1. червня маємо в кореспонденції Федоровича стилізовану іменем тернопільської окружної Ради інструкцію для грималівського мандатарія Ніжанковського ось у яких словах:

„Поручаю тобі: 1) Розвинути як можеш найбільшу діяльність і чинність для сеї мети, аби в незабаром визначених виборах на послів до віденського сойму як на виборців, так також остаточно і на депутатів або посла, якого мають вибрати ті виборці, були вибрані тільки такі люди, яких минушість незаплямлена, теперішня публична оцінка, освіта, розум і весь характер можуть дати запоруку, що будуть усіми силами ділати для добра нашої батьківщини в нашім дусі. 2) Всякі особисті огляди відложить тепер на бік і підпирайте тільки найгідніших. 3) Твоє діланє має бути особисте, та про те можеш для більшого розширення діяльності обірати собі заступників і поручити їм виконуванє ділань поручених тобі самому, але з твоєю особистою одвічальністю за них. 4) Твоя діяльність має бути сполучена в усякою, для так святої цілі необхідною правністю і оглядністю. 5) Твоя діяльність має бути

1.058 к. 8 р.

легальна. 6) Скоро тільки виборці в твоїм окрузі будуть вибрані, повинен ти зараз поінформувати мене про результат виборів і донести мені без проволочки поіменний реєстр усіх виборців. Найліпше вчини се устно. 7) Повинен ти уважати поперед усього на кожний крок партії нам противної і неприязної, ударемлювати його по змові, а коли би при виборах допустила ся важійших надужить, доносити про них. 8) Взагалі повинен ти поступати так, аби не справдило ся речене: „Коли чесні і розумні люди позакладають руки і будуть сидіти без діла, то отворить ся поле дурним і злим“ — а нам треба скрізь підпирати добрих і розумних, а поборювати злих і дурних. 9) Доношу тобі, що громада Сорока вибрала виборцем свого дідича вель. Вітковського. Де маєть ся подібне довірє, не тяжко буде перепроводити подібні вибори. Добре одначе, щоб були люди усяких верстов, аби тільки результат — посол — випав добре. 10) Ся інструкція прислугує тільки тобі самому і маєш її в своїм часі на жаданє звернути“.

Сю інструкцію за рецєпісом Краснянський одержав ще того самого дня, і в тогож самого дня маємо його коротеньку відповідь.

„Мусів ш. Пап помилити ся в адресі, бо не знаю, відки приходжу до того, що одержую дві, в основі річи однакові інструкції. Комісія завязана для кермованя виборами іменувала мене своїм агєнтом, дала інструкції і визначила круг діланя, та веліла рапорти присилати безпосередно собі, що я й сповню. Мусів хтось ш. Папа кепсько поінформувати, бо мовив мені Трохольський, що порученє подібне до мого везе для Тебе, але Тобі приділено инший округ діланя. Коли Тобі не доручено реєстру місць, поручених для Твого діланя, то зажадай його, щоб уникнути непорозумінь“.

Було се мабуть не одинокє непорозумінє в тій виборчій акції. Із недатованого листа Казимира Трохольського, голови Окружної Ради Народової в Тернополі, можемо дорозуміти ся, що шанси польської партії в окрузі на переведенє польського кандидата були слабії, і Рада Окружна заходила ся над якоюсь інтригою, щоб загалом не допустити до вибору посла в тім окрузі.

„З виборами загалом іде недобре. Здаєть ся, що треба буде звернути діяльність у тім напрямі, аби до вибору депутата зовсім не прийшло. В тій ціли посилаю Тобі формуляр реєстру dokonаних виборів на виборців, що має послужити комісії підставою її діяльності. Доси не могли ми дістати всіх громад, належачих до скалатського виборчого округа, а виказом, кілько кожда громада має дати виборців. Чи не міг би Ты дістати їх від Кляйна?“

Не маємо матеріалу для представлення дальшого ходу акції тернопільської Окружної Ради Народової, і скажемо тільки загально, що та акція не увінчала ся успіхом, бо послом із тернопільського округу був вибраний руський селянин Лейчак.

З датою 4. червня маємо лист Олександра Гіцкевича про тогочасні події, головню у Львові.

„Про стан наших політичних інтересів не маю Тобі донести нічого нового. Вчора мало не прийшло тут до кровавого конфлікту між жовнярами і гвардією, особливо академічною. Повстала якась суперечка між одним цивільним і жовнірем перед театральним будинком Скарбка; дійшло навіть до бійки, до якої вмішало ся з обох боків більше осіб. Надійшов військовий патруль і хотів забрати з собою цивілісту, та в тім самім часі надійшов також патруль академіків і не хотів допустити до сего, але відвести його з собою. Ізза сего прийшло між ними до суперечки і бійки. Якийсь офіцер від піхоти, що стояв поблизько деє на балконі, кричав до жовнярів: „Haut zu die Lumpen!“ Почало збігати ся що раз більше жовнярів і гвардистів, а також інших людей. Жовняр пробив руку одному академікови багнетом, але кількох жовнярів академіки потурбували кольбами і повідбирали їм кілька багнетів. Прибіг на-решті офіцер від вербунку уланів, а потім і більше офіцерів, і розігнали жовнярів і тим способом запобігли більшому нещастю. Та воно може поновити ся кожного дня, бо жовняри мабуть бунтовані офіцерами ріжними способами, дразнять гвардію, особливо академіків. Жиемо тепер під військовою управою коменданта Гамерштайна. Стадіон відіхав учора до Інсбрука, візваний до складу нового міністерства, а завідуване краєм лишив воєнному комендантові, додавши йому до помочи Голуховського. Конституція!

„Минулого четверга були ми тут також алярмовані. Гвардія майже весь день, а по части і в ночі була зібрана під оружем. Rada Narodowa одержала відкись відомість, буцїм то якась партія хоче того дня викликати повстанє. Про се кружать ріжні вісти, але ніхто не знає, скільки в тім правди. Та коли ті вісти не зовсім безпідставні, то найправдоподібніша річ, що се російська робота. Кілька членів Rady Narodowej поїхало знов до Відня й Інсбрука, аби попірати ще наші петиції, бо відповідь Пілнердорфа не задовольняє нікого, тим більше, що самі міністри вже пристали були на далеко більші концесії, а потім відкликали їх. Також до Праги на з'їзд Славян поїхало декілька наших. Святоюрські Русини також від себе вислали Борисікевича і мабуть іще когось иншого. Дивну ролю відіграє той Борисікевич; ніколи-б я не був подумав, що знайдемо в нїм ворога, бо вважав його завісїдги чоловіком добрим і освіченим, а про те змагання і діяльність партії, до якої він те-

пер прилучив ся, ганебні і пагубні для самих Русинів*.

Про ті самі події політичного характеру писав день перед тим, 3. червня Кароль Нікорович дещо докладніше.

„Найважнійша новина у нас та, що Стадіон відіхав до Ісбрука до цісаря для уформовання нового міністерства. Полишив нас під зверхністю пана Гамерштайна і Голуховского, а місце Голуховского займе славний староста Чеч. Коли він викомпонує таке міністерство для Німців, як сей уряд для нас, то здасть ся мені, що не заслужить на подяку ані цісаря ані народа. З Відня сьогодні знов нема газет. Вчора „Wiener k. k. privilegirte Zeitung“ вийшла без орла з простим написом „Wiener Zeitung“, але новинок у ній не було. Не знаємо ще, як вплинуть віденські випадки на нашу справу, — дасть Бог, що корисно. Тимчасом зупиняємо, як можемо, невчасні рухи, які могли би проявити ся і які походять найбільшою частю від умів жадних ділання і слави, а які ще доси не мають поля, відповідного до їх самолюбної гордості. Такий рух мав вибухнути вчора, але наслідком нашої грізної постави протягом 24-ох годин не було ані одної бурди. Татко вдоров. Раз-у-раз пропонують йому ріжні начальництва і президентури, але він не приймає. Працює раз-у-раз то в гвардії, то в Раді“.

В доповненню до сего подаємо ще виписку того самого кореспондента із 6 червня:

„Посилаю шановному Пану обіцяну інструкцію для формовання гвардії, яку дав мені сьогодні татко. Бачите, що таким способом циркул не може ставити ніякої перешкоди, а що раз буде зроблене і сюди подане, того ніхто не посміє знести. В деяких округах є вже дуже численні гвардії, що потворили ся приватно, а потім заявивши се публично, були потверджені урядом і циркулом. Завважте, що урядовими комісарями для формовання гвардії не мусять бути урядники, але переважно стають ними дідичі, які виробили собі те, щоб їм віддано сю формацію“.

Матеріяли для липня і в кореспонденції і в записках дуже скупи. Із кореспонденції наводимо тільки виписки з листа Пельтенберга, офіцера стаціонованого в Чернівцях, із д. 4 липня.

„В Чернівцях трапляють ся часто галабурди; люди не знають властиво самі, чого хочуть, бо при такій мішанині національностей і релігій нема що й думати про якісь одноцільні змагання. Панує тільки манія робити галабурди. Що з нами має стати ся, не знає ніхто. Перед кількома тижнями прийшла відомість із Відня, що й ми полишені маємо бути вислані на Угорщину. Коли б одначе Віденці погодили ся з Уграми, то правдоподібно ми на разі полишимо ся ще тут. Що Вас не вибрано до Відня, нехай Вас се не журить. Що-б Ви там робили між хлопами,

анархістами, одурілими радикалами і політично пияними студентами? Починаю майже сумнівати ся, чи Рада Державна взагалі збереть ся. Мусить стати ся ще о много і много гірше, щоб могло бути лінше, — так говорив один старий Мадяр і мав рацію“.

У своїм дневнику Федорович під д. 29 липня занотував тільки одно французьке речення — пророковане: „Ton jour viendra, il sera dur, mais glorieux et bon“.

Початок серпня зазначений у дневнику короткими записками :

- „1. серпня. Відпровадив В. Антима до Тернополя.
2. „ Був у школі, промовляв до Жидів.
3. „ Зістав вибраний. Промова.
5. „ Виїхав з Лінцею і дітьми. Прощанє в Тернополі.
6. „ Неділя у Львові з В. і Охоровичами, відїзд діліжансом.
7. „ В Ряшеві зустрів гр. Тита Дідушицького.
8. „ Вівторок. Прибув до Кракова — могила Понятовского, ілюмінація.
9. „ Середа. Слабість. П. Бродович.
10. „ Четвер рано. Як по слабости мляво. Добра думка — мовити про стан провінції. Концентричне і ексцентричне діланє у Відні. Анархія... мобілізована гвардія... незабаром виїхав.
11. „ Рано в п'ятницю приїхав до Відня о 8 годині. Тепер ти чоловік публичний, усі твої сили, кожний твій крок належить до загалу.
14. „ Понеділок. Лист від Лінці. Приділений до виділу. Перший раз промовляв у клубі. Треба бути холодним, притомним, розважним. Перший раз оплески. Дай Боже, щоб і далі так пішло.
15. „ Вівторок. Були ми на Каленбергу, в компанії нас 12: я, Смолька і інші. Що за гарна околиця!
19. „ Субота. Вирвав ся я поспішно про Гоя, — се була причина, що я не говорив — неприготований. Чи Провидінє веде мене? Дописано під д. 7. вересня: вийшло мені се на добре“.

Згаданий тут виступ при промові Гоя був першим публичним виступом Федоровича в Раді Державній. Про сей епізод у парламентарних нарадах першої австрійської Ради Державної маємо в справозданю із 25 засідання, відбутного д. 19 серпня, ось яку відомість:

„Галицький посол, селянин Гой, хотів виступити з промовою в якій-ось внесено, але не вміючи говорити по німецьки, велів собі виробити її на письмі і почав се письмо відчитувати в парламенті. Президент зупинив його, але з огляду, що регулярні наради не були усталені, завагався, чи має допустити читання промови, чи устну. На се забрав голос Федорович і сказав: „Тому що посол Гой не вміє німецької мови, то мусів хтось инший зробити йому той виріб. Та що кождий посол одвічальний за свою промову, а посол Гой не може бути одвічальним, бо не розуміє німецької мови свого виробу, то я поставив би внесок, щоб висока Палата ухвалила, аби посол назвав ім'я того, хто йому виробив сю промову, щоб ми знали, чи се був чесний чоловік, чи ні“.

З деяких лав, правдоподібно з німецької опозиції, почули ся голоси негідні і оклики „Nein“. Щоб замазати ситуацію, посол Сераковський виїс: „Перейти над сим до порядку денного!“ Та Федорович ще раз забрав голос і сказав: „Прошу о слово! Сьогодні одержав я листи з Галичини, в яких оповідаєть ся, що деякі послы видурюють від мужиків гроші і ведать собі за них присилати скарги для відчитання в парламенті“.

Промову Федоровича перервано окликами: „Das gehört nicht zur Sache“, а письмо Гоя по довшій дебаті не відчитане передано президії¹⁾. Натяк Федоровича на листи одержувані в Галичині зі скаргами на хлопських послів можемо ілюструвати виписками з листів тернопільського мандатарія Айгнера до Івана Федоровича. Д. 9 серпня він писав:

„Сегодня побив один хлоп присяжного з Мазурівки за те, що сей збирав з наказу громадських депутатів якісь гроші для Матвія Лейчака, що був вибраний в Тереховлі послом на конституційний Соїм. Здаєть ся про те, що пан Лейчак мусить писати хлопам якісь дурниці. Прошу в се вглянути і сказати Лейчакови, аби до Лошпева ані инших громад не писав жадних баналюків, бо тутешнє хлопство покликає ся на його писані листи і збирає для нього якісь складки, про що я не міг добре довідати ся“.

Два дні пізнійше той сам кореспондент пише:

„З певного жерела довідую ся, що не так Лейчак, як Василь Гарматій, посол із Микулинець, баламутить тутешнє хлопство. Вчора писали грималівські міщани і селяни до Гарматія про поля і ліси. Говорять, що Гарматій велів збирати підписи, аби Галичина була поділена на дві часті, польську і руську“.

¹⁾ Verhandlungen des oesterreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme. 5 Bände. Wien 1848, I, Sitz. 25.

Докладнійше про сю справу, яка оперла ся також о посла Лейчака, читаємо в листі Бауера з 27 серпня:

„Д. 21 с. м. внесла грималівська громада з прилежними селами просьбу на адрес посла Матвія Лейчака у Відні, в якій просить його: 1) Про відзисканє піль із р. 1813, 2) Про відзисканє лісів, 3) Про пасовища, а заразом вносить протест проти заведеня національної гвардії і проти польської народности. Посол до Ради державної Матвій Лейчак частими листами завзиває нашу громаду до таких петицій, запевняючи, що міністерство внутрішніх справ постарає ся приватною дорогою, в поминенєм публичних засідань полагодити всі ті точки відповідно до їх бажаня. Рівночасно пише М. Лейчак у своїм листі, зверненім до Антона Пірожка (в німецькім листі Pigog) із 7 серпня с. р., що можу доказати свідками, і звиває громади ось якими словами: „Шляхти не слухайте, розказів абисте жадних не виповняли, бо старі права не важні, а нових іще не маємо. В справі заведеня і уоруженя національної гвардії не зробили ми ще ані кроку наперед“.

Згаданий тут Антін Пірожек був дяк у Сущині, скалатського повіту. Він писав декілька листів, не тільки до посла Лейчака, але також до посла Василя Гарматія. Один із тих листів переховав ся у д. Луки Гарматія, сина посла Василя Гарматія, народного учителя і визначного збирача етнографічних матеріялів, який разом із згадкою про свого батька ще 1897 року прислав його до редакції Житя і Слова, де він був опублікований¹⁾. Передруковуємо його тут як доповненє до сего образка галицьких провінціяльних відносин з осені 1848 року.

Бельможный Пане Депѣтованій. Просивем васъ абиете прислали мынѣ знакъ рѣской гвардіи, теперъ васъ ѿ тоє ны жадаю, бо вже рѣскѣ гвардію маю, тѣлѣко бронѣ не маємъ и де вы вѣзати нызнаемъ. Янъ прошѣ васъ жебнете якъ найкорши ѿписали, що ся тамъ ве вѣдню дѣе, бо та рѣчѣкъ найпотребнѣша намъ Рѣсинамъ знаты, а Лейчакъ вѣдалѣ нѣцѣ ны пиши. Ѽтежѣ хоць вы са змилий ѿпышѣтѣ цѣлій енѣтересъ, якъ тамъ вѣтъ, чи то правда, же минѣстеръ повѣшанный, ѿ кого ѿ за що ѿ чи Цесарѣ естѣ ве вѣдню любѣ не ма.

Якѣ ѿ вы менѣ перши писали, якѣ тылько що вѣде на сиймѣ важного то минѣ донесеты, а теперѣ та[к] великій випадокъ ве вѣдню ѿ вы ми нѣцѣ не хцеты обѣвѣстити. Чи можнѣ бонте са? Давайты за реценѣсомъ, до мене кождѣй листѣ прійде, абиете вислали.

¹⁾ Житє і Слово, Вістник літератури, політики і науки, рік 1897, том VI, стор. 423—424.

Т
Ф П-776

Поздоровляю васъ сир'дечно и зостаюнте при добрѣмъ здоровлю, али оу насъ ны добри са дѣє, в[о] холѣра людей вигана й мало з ней кто виходить. Бодай такъ зайшла на тыхъ, котрѣ напротѣв' нашого цѣсара тай дла насъ неприятелами са стають! При милости вашей жиленѣций [sic!] дорѣгъ вашъ на закши зостаю
Янтонѣй Пѣрежійкъ.

Дня 18 серпня писав Кароль Томашевський із Овірної ось що :

„Від хвилі, коли почато взивати до гвардії народової, я також записав ся до неї, хоч досі її в Овірній, не вважаючи на тридесячну людність, не можна було перевести в діло. Та про те я з кількома иншими і назначеним від уряду організатором, паном Андрієм Мазаракім, непохитно стоїмо при першій рішенню, маємо всякі приготования, мундур, оружє і т. д., але щож, ходити не можна. Не зробимо нічого, поки хто з депутації не упієне ся про се на Соймі. Причиною або радше перешкодою для сего єсть те, що в Овірній Зарицький, швагер сходаєстика Козьминецького, і Андрій Ковальський, учитель шкіл трівіальних, знайомий пану Янови во шкіл, стоять усьому на заваді. Від самого початку жав я нагоду перекопати ся про се, тож сміло можу се признати. Чогож хочуть ті люди? Се два закаменілі духи, що стоять на перешкоді своїй власній справі, два противники власної справи „poczciwych Rusinów, braci naszych na tej ziemi razem z Polakami zrosłych“. Чи хто хоче бути їм на заваді? Чи нема досить численних доказів, що Поляки уживають усяких способів, щоб оказати сердечне порозумінє? О горе! о лихо з такими людьми! Прошу тебе, оповісти що до гвардії наших послів із волочівського округу, пана Сераковського, а найбільше пана Губіцького, вибраного в нашій окрузі, аби інтерпелювали про неправолюбне заведенє гвардії, бодай у тих місцях, де така численна людність і де ще за часів міністерства Піллерсдорфа силою закона вона мала бути заведена. Циркул тут давши пану Мазаракому порученє до організования, не зробив нічого більше. Бажав би я собі тай инші, щоб ми не були выставлені на таку ганьбу, що навіть з ознаками гвардії тут показати ся не можна. Нарешті мушу згадати, що безсумнівно з нашої Овірної вийшла тут програма до Руської Ради про уневажненє вибору з нашої околиці пана Губіцького, бо я чув відгрозжуваня згаданих осіб. Але, Богу дякувати, їм не вдало ся, бо вибір потверджений. Їм тут в Овірній не може помістити ся в голові, яким способом я міг записати ся до гвардії, будиши записаним ц. к. експедитором пошти. Маю за те часті репріманди свого тестя“.

Отсим невеселим образом провінціальної гвардійної мізерії 1848 р. закінчую сю статю.

И.34.023

Ф $\frac{I}{n-776}$